

Nic(ota), vznikání, reaktibilita [1995]

AVU - letní semestr 1994/1995

01

Staří řečtí myslitelé se přednostně orientovali na tázání po tom, co uprostřed proměn resp. „pod“ měnícím se povrchem zůstává beze změny. Toto neproměnné nazvali „počátkem“ (ARCHÉ = to, co je první a co vládne). Anaximandros jako první odmítl metaforické označení ARCHÉ (jako vody, vzduchu, později ohně) a pokusil se ARCHÉ pojmově „vymezit“ jako APEIRON = neohraničené či neomezené, tj. nemající mez (PERAS), a tudíž jako nevymezitelné. A o tomto nevymezitelném prohlásil, že je tím, z čeho věci vznikají a do čeho zase zanikají. Na tomto místě můžeme dnes vidět jakési mimořádně významné, přímo světodějně myšlenkové rozcestí, k němuž se asi budeme muset vrátit a pokusit se alespoň v myšlenkách vykročit jiným směrem, než kterým se dala evropská filosofická tradice. Šlo totiž o to, zda onen počátek bude pochopen jako to, co každému jsoucnu a každé jeho jsoucnosti předchází, anebo naopak jako počáteční jsoucnost nějakého jsoucna, eventuelně jako nějaké zvláštní jsoucno samo. Řekové se vydali touto druhou cestou. Zda to byli již tzv. hylozoisté anebo až eleaté, nemusíme a ani nemůžeme nyní řešit. Je však zcela nepochybné, že neměnná skutečnost byla od počátku chápána jako závažnější, cennější a důstojnější než skutečnost proměnlivá. A to vedlo všechny další filosofy k tomu, že myšlenkově ustavovali nejrůznější modely tzv. pravých skutečností jakožto neměnných a proto pravých jsoucenc. Vrcholu dosáhlo toto myšlenkové úsilí v Platónově teorii věčného světa idejí jakožto plurality ideálních jsoucenc, jež nikdy nevznikla a nikdy nazaniknou.

02

Na této řecké cestě si musíme povšimnout jedné důležité okolnosti, která je sice velice nápadná, pokud nás na ni někdo upozorní, ale stala se tak nenápadnou, že si jí ani nevšimneme a že o ní obvykle vůbec neuvažujeme. Základním nedostatkem této cesty resp. této nad-cesty (META-HODOS), tedy metody je její neschopnost vyložit původ pohybu, tedy změny, proměny. Proto se také celá řada myslitelů pokoušela mezi jsoucí skutečnosti nebolit jsoucna zařadit rovněž nějaké zdroje pohybu, tedy nějaké faktory, činitele. Když pomíneme neproduktivní, ale značně sugestivní odmítnutí změny a pohybu, jakož i vůbec mnohosti a času v elejské škole (dřívější, starší filosofové přisuzovali ARCHÉ nejen jakousi hybnost, ale také oživenost, což bylo Parmenidem radikálně zavrženo), zjistíme o pozdějších filosofů pokusy o myšlenkové určení jakýchsi zdrojů aktivit, a to buď výslovně a tématicky (jako tomu je u Empedokla - Lásky a Svár), nebo nevýslovně nebo neupřesněně (třeba u atomistů: atomy padají shora dolů, ale je k tomu zajištěno pouze místo, tj. prázdný prostor, zatímco příčina pohybu zůstává netzematizována, ačkoliv právě na příčinu a příčinnost dává třeba Démokritos mimořádný důraz). Platón si zajišťuje (v Timaiovi) hned dva zdroje pohybu: ustavičný pohyb bez příčiny je založen na beztvarem toku, zatímco aktivním pohybem je pověřen prabožský řemeslník, DEMIURGOS, který se pak stává přímým stvořitelem dalších subjektů aktivit, totiž bohů, a přes bohy nepřímým předpokladem a základem subjektů lidských a všech aktivit onoho nižšího světa lidí (mohli bychom proto mluvit o subjektech před-lidských).

03

Už Aristotelovi připadalo dost nefilosofické a nevědecké, připisovat zdroj pohybu nějaké mytické bytosti. A velmi nelogické se mu zdálo také předpokládat nějaký beztvary tok, neboť to, co nemá žádný tvar, nemůže přece téci, a to, co teče, musí mít nějaký tvar, aby o nějaké toku vůbec mohla být řeč. Když takto kriticky

odmítl oba Platónovy zdroje pohybu, dostal se do prekérní situace, neboť neměl nic, na co by veškerou proměnlivost (tedy pohyb v nejobecnějším smyslu slova) zavěsil. Dopustil se proto neméně závažného prohřešku proti logice, než jaký vyčítal Platónovi: zachoval neměnnost a tedy nehybnost nejvyšší a nejdůstojnější skutečnosti (poslední příčině všeho skutečného, kterou nazval „bohem“), ale obdařil ji schopností vším hýbat, aniž by se sama při tom byť jen nepatrně pohnula, a mluví proto o „nehybném hybateli“. A když jde o to, upřesnit onen způsob, jak nehybná poslední příčina, tj. „poslední počátek“ (ARCHÉ ESCHATÉ, ultimum principium), „konkrétně“ působí, vyvolává pohyb, Aristotelés napodobí zejména atomisty (velmi si váží Démokrita pro jeho údajnou vědeckost), kteří myšlenkově „atomizovali“ Parmenidovo HEN KAI PAN, a rozdělí, rozseká Platónova DEMIURGA na maličké kousíčky, které ovšem překřtí a pojmenuje ENERGEIA, tj. to, co „pracuje uvnitř“, nikoliv zvenčí jako řemeslník, byť božský.

04

Aristotelés byl filosofický génius, a tak se – byť jen proti duchu vlastní metody – dostal na stopu myšlenky, která mohla znamenat skutečný převrat v chápání jak samotného pohybu (změny), tak onoho posledního zdroje veškeré skutečnosti. To ostatně souvisí s jeho vysloveně vědeckou, tj. badatelskou orientací přednostně na takové problémy, které kladou zvláštní odpor a představují nesnadno překonatelnou překážku. To je také jediné možné vysvětlení toho, že v jeho textech a přednáškách, pokud se zachovaly, nejdeme značné rozpory nebo vnitřní napětí. U Aristotela najdeme na jedné straně takovou formulaci, jako že o tom, co se mění, není možná pravdivá výpověď (a tedy ani skutečné vědění), a na druhé straně vidíme, jak se stále náruživě zabývá právě tím, co se proměňuje, co vzniká a zaniká, co se rodí, roste a umírá. Nikdo před ním ani dlouho po něm nevěnoval tolik badatelské pozornosti živým bytostem, organismům. A právě v souvislosti s výzkumem zrodu a růstu živočichů se Aristotelés pokouší o revizi dosavadního chápání kauzality (která je vysloveně řeckým vynálezem, bohužel vadným, i když po dlouhou dobu neobyčejně efektivním). Rozlišuje dvojí příčinné působení: jedno působí ze strany počátku, tedy z minulosti, zatímco druhé působí ze strany konce a cíle, tedy z budoucnosti. Opět se tu před evropským myšlením otevřelo významné rozcestí, které umožňovalo dát se jinou cestou, než o které rozhodla elejská filosofie a zejména celé generace jejích filosofických následovníků. Později se pohled na toto rozcestí znovu mihl před zraky těch středověkých myslitelů, kteří díky arabskému zprostředkování začali navazovat víc a přednostně na Aristotela (proti dosavadnímu platonismu): právě také scholastika znala pak závažný rozdíl mezi causa efficiens a causa finalis, ale nikdy z tohoto rozlišení nebyla s náležitou razancí, ale i přesností vyvozena nezbytná konsekvence.

05

Ještě jedno zcela zvláštní místo v Aristotelovi lze považovat za mimořádně důležité pro náš problém. Je to místo z PERI OYRANOY, kde najdeme formulaci, že změnou z nejsoucího povstává (vzniká) jsoucí, a změnou ze jsoucího se stává nejsoucí ( ). To je snad jediné místo v celé řecké filosofii (až po Aristotela), kde se – a ještě možná omylem či nepřesností vyjádření – připouští možnost vzniku jsoucího z nejsoucího.

06

Naproti tomu hebrejsko-křesťanská tradice dala vznik myšlenky (a později dogmatu) „stvoření z ničeho“. To mělo dva filosoficky nesmírně závažné důsledky. Prvním z nich byla výslovná tematizace onoho „nic“, a to právě v souvislosti se stvořením „z“ ničeho, „ex“ nihilo. Této myšlenky musíme do hloubky porozumět, abychom dokázali nahlédnout její revolučnost. Nejde totiž o to, že by skutečný

svět byl následkem nebo vedlejších produktem, nechtěným výtvozem samotné „podstaty“ boží, boží emanací apod. Stvořitel není tedy nahlížen jako faktor, který pracuje s mrtvým materiálem, ale ani jako jsoucno, z něhož pak lze vyvozovat všechny následky jakožto vyplývající z této první příčiny. Stvořitel se tak dostává do úlohy kohosi, kdo nejen původně, ale i při samotném aktu stvoření, jakož i kdykoliv po něm stojí mimo rámec světa. Vlastně vůbec nejde o nějaké myšlenkové uchopení Stvořitele samotného ani jeho stvořitelského aktu, nýbrž právě naopak jde o podtržení opravdovosti a skutečnosti stvořeného světa. Jakékoliv znevážení této skutečnosti, jakákoliv relativizace stvořeného světa problematizuje samotného Stvořitele a dělá z něho něco jako mistra iluzionistu a ze světa pouhou iluzi.

07

Druhým, fakticky následným, ale ve skutečnosti ještě daleko důležitějším důsledkem právě již zmíněným byl tedy dosud neslýchaný důraz na skutečnost, tj. pravou, „skutečnou skutečnost“ světa a věcí v něm. Říci spolu s některými Řeky, že to, co se mění, není vlastně žádná pořádná skutečnost, že to je pouhé zdání, jen mámení smyslů apod., znamená pomlouvat Stvořitele.